

Мяне выклікаюць. На дзесяць нуль-нуль у чацвер.

Мяне выклікаюць усё часцей: на дзесяць нуль-нуль у аўторак, на дзесяць нуль-нуль у суботу, у сераду альбо панядзелак. Гады быццам ператварыліся ў тыдзень, мяне ўжо здзіўляе, што за схілам лета хутка зноў надыдзе зіма.

Па дарозе да трамвая з агароджаў вытыркаюцца кусты ў белых ягадах. Падобных да перламутравых гузікаў, нашытых па нізе, а можа, і па самай зямлі, альбо да клёцак. Для белых птушыных галоў дзюбамі назад ягады замалыя, але я не магу не думаць пра белыя птушыныя галовы. Ажно розум ідзе кругам. Лепей буду думаць пра крапінкі снегу ў траве, але ад іх неяк не па сабе, а ад крупінак крэйды дзюбаеш носам.

Трамвай ходзіць без пэўнага раскладу.

Здаецца, вось ён шамаціць, калі гэта не цвёрдыя лісты таполяў. Ужо і пад'ехаў, сёння ён хоча адразу ўзяць мяне з сабой. Я задумала прапусціць у дзвярах наперад старога дзеда ў саламяным капелюшы. Калі я падышла, ён ужо стаяў на прыпынку — хто ведае, як доўга. Ён не тое каб лядашчы, але худы як цень, згорблены і стомлены. У ягонных штаноў ні азадку ні бакоў, толькі калені тырчаць. Але калі дзверы трамвая адчыняюцца, дзед харкае на зямлю, і я ўсё-ткі ўваходжу перад ім. Амаль усе сядзенні вольныя, а ён абшуквае іх вачыма і застаецца стаяць. Так што старыя людзі не стаміліся і не прыберагаюць стаянне для тых месцаў, дзе няма куды сесці. Часам можна пачуць, як старыя кажуць: На могілках адлежымся. Пры гэтым яны зусім не думаюць пра смерць — і правільна

робяць. Па чарзе ніколі не бывае, паміраюць і маладыя. Я сядваю заўсёды, калі можна не стаяць. Ехаць на сядзенні — гэта як ісці седзячы. Дзед аглядае мяне, у гэтым пустым вагоне такое адчуваецца адразу. Маёй галаве не да размоў, іначай бы я спытала, што ўва мне такога цікавага. Яго не хвалюе, што мне замінае ягоны агляд. За вокнамі праносіцца палова горада, дрэвы і дамы змяняюць адно аднаго. Кажуць, што старыя людзі адчуваюць болей за маладых. Мо нават, што сёння ў маёй сумцы маленькі ручнік, зубная паста і шчотка. І аніякай насоўкі, бо плакаць я не збіраюся. Паўль не адчуў, як я баюся, што сёння Альбу можа адправіць мяне ў камеру пад сваім кабінетам. Я нічога яму не сказала, калі гэта здарыцца, ён даведаецца даволі хутка. Трамвай едзе павольна. Стужка саламянага капелюша ўся ў плямах, мабыць, ад поту ці ад дажджу. Вітаючыся, Альбу, як заўсёды, пацалуе мне руку слінявым пацалункам.

Маёр Альбу падымае маю далонь за кончыкі пальцаў і так сціскае мне пазногці, што я ледзь не ўскрыкваю. Ён цалуе мае пальцы ніжняй губой, а верхнюю трымае вольнай, каб магчы гаварыць. Альбу цалуе руку заўсёды аднолькава, але гаворыць кожны раз нешта іншае:

Так-так, а вочы-та сёння чырвоныя.

Здаецца, у цябе растуць вусікі, ранавата для твайго ўзросту.

Ах, сёння ручка зусім ледзяная, спадзяюся, гэта не ад кровазвароту.

Аёй, твае дзясны зморшчваюцца, ты як твая бабуля.

Мая бабуля не састарылася, гавару я, у яе не засталася часу страціць зубы. Альбу ведае, што здарылася з зубамі маёй бабулі, таму і прыгадвае.

Жанчыны звычайна ведаюць, як сёння выглядаюць. І што пацалунак у руку — гэта, па-першае, не балюча, па-другое, без вільгаці, па-трэцяе, у тыльны бок далоні. Як мусіць выглядаць пацалунак у руку, мужчыны ведаюць лепей за жанчын, і Альбу, само сабой, таксама. Уся ягоная галава пахне Avril, французскай парфумай, якой карыстаўся і мой свёкар, надушаны камуніст. Ніхто з іншых вядомых мне людзей яе не купіў бы. Яна каштуе на чорным рынку болей за гарнітур у краме. Мо там у назве і не красавік, а верасень, але той гаркавы дымны водар спаленага лісця я ні з чым не пераблытаю.

Калі я прысаджваюся да століка, Альбу бачыць, што я тру пальцы аб спадніцу, не толькі каб зноў іх адчуць, але і каб сцерці сліну. Ён пакручвае свой пярсцёнак з пячаткай і крыва ўсміхаецца. Хай сабе, сліну можна і выцерці, яна нават сама можа высахнуць ды і не атрутная. Сліна ў кожнага ў роце. Некаторыя плююць на тратуар і расціраюць сліну ботам, бо ёй на тратуары не месца. Альбу дык на тратуары дакладна не плюе, у горадзе, дзе яго не ведаюць, ён удае добра выхаванага і далікатнага. У мяне баляць пазногці, ён жа яшчэ ніколі не сціскаў іх да пасінення. І зноў пачынаюць адтайваць, як калі рукі з марозу раптам трапілі ў цяпло. Такое адчуванне, быццам мозг выслізгвае мне на твар, так гэта ўсё мяне крыўдзіць. Зневажае, ці як сказаць іншымі словамі, калі ўсім целам босы. Ды якая розніца, калі словам шмат чаго не выкажаш, калі найлепшае слова дрэннае.

Сёння я ад трох гадзін ночы слухаю, як цікае будзільнік: выклік, выклік, выклік... Ува сне Паўль брыкае нагамі па ўсім ложку і падцягвае іх назад так хутка, што і сам палюхаецца, не прачынаючыся. Гэта звычка. Мне болей не спіцца.

Я ляжу без сну, ведаючы, што трэба заплюшчыць вочы, каб заснуць зноў. Але не заплюшчваю. Я і дагэтуль часта развучвалася спаць і мусіла вучыцца зноў. А гэта альбо вельмі лёгка, альбо зусім немагчыма. Пад раніцу спіць усё, нават каты з сабакамі толькі палову ночы поўзаюць па смеццевых баках. Калі ведаеш, што заснуць усё-ткі не ўдасца, лепей думаць у цёмным пакоі пра нешта светлае, чым марна заплюшчваць вочы. Снег, пабеленыя ствалы дрэваў, белыя пакоі, шмат пяску — вось чым я бавіла час да світання, і куды часцей, чым хацелася б. Сённяшняй раніцай можна было б падумаць пра сланечнікі, я так і зрабіла, але забыцца пры гэтым, што мяне выклікаюць на дзесяць нуль-нуль, так і не змагла. Будзільнік цікаў выклік, выклік, выклік, і думкі пра маёра Альбу з’явіліся раней за думкі пра нас з Паўлем. Сёння, калі Паўль стаў брыкацца, я ўжо была прачнуўшыся. За акном толькі пачало шарэць, а я ўжо бачыла на столі вялізны рот Альбу, ружовы кончык языка за ніжнімі зубамі, і чула насмешлівы голас:

Навошта губляць нервы, мы ж толькі пачалі.

Толькі калі мяне не выклікаюць два альбо тры тыдні, я прачынаюся ад Паўлевых ног. Тады я радуся, бо бачу, што зноў навучылася, як гэта — спаць.

Калі я, зноў навучыўшыся спаць, раніцай пытаюся ў Паўля, што яму снілася, ён нічога не можа прыгадаць. Я паказваю, як ён брыкаецца, растапырваючы пальцы, а пасля падціскае іх, хуценька падцягваючы ногі. Я выцягваю табурэтку ад стала ў цэнтр кухні, саджуся, падымаю ногі ўгару і паказваю ўсё гэта. Паўлю смешна, і я кажу:

З сябе ж смяешся.

Ды ладна, мо я ў сне ехаў на матацыкле і цябе прыхапіў, кажа ён.

Так торгаюцца, калі кідаюцца наперад, каб уячы, мне здаецца, што гэта ўсё алкаголь. Але я гэтага не прамаўляю.

Як і таго, што ноч забірае сабе хістанне з Паўлевых ног. Вось як яно адбываецца: ноч хапае хістанне ў каленях і цягне яго спачатку ў пальцы, а пасля ў густую цемень пакоя. А пад раніцу, калі ўвесь горад спіць сабе, — у вулічны змрок. Было б іначай, Паўль, прачнуўшыся, не змог бы ўтрымацца на нагах. Калі ноч з кожнага высмоктвае выпітае, то яна, мусіць, пад раніцу набіраецца аж да самых зорак. У горадзе шмат хто п'е.

Гадзіне а чацвёртай раніцы ў крамах на вуліцы пад намі прывоз. Машыны з таварам разрываюць цішыню, шмат гудуць і мала чаго дастаўляюць, пару скрынь з хлебам, малаком і гароднінай і безліч — з гарэлкай. Калі ў крамах унізе заканчваецца ежа, жанчыны і дзеці скараюцца гэтаму, чэргі разыходзяцца, дарогі вядуць дадому. Але калі заканчваюцца бутэлькі, мужчыны клянучь жыццё і дастаюць нажы. Гандляры спрабуюць іх утаймаваць, але гэта дзейнічае, толькі пакуль тыя не выйдучь на вуліцу. Яны выпраўляюцца на пошукі, бадзяюцца па горадзе. Бойкі распачынаюцца таму, што мужчыны не знаходзяць гарэлкі, а працягваюцца — таму што яны набіраюцца.

Гарэлка расце паміж Карпатамі і засушлівай раўнінай на ўзгор'і. Там усё ў слівавых дрэвах, паміж імі ажно не ўгледзіш маленечкіх вёсачак. Быццам цэлыя лясы, на схіле лета аж сіне ўваччу, галіны гнуцца ў дугу. Гарэлка завецца як узгор'е, але ніхто не карыстаецца назвай з этыкеткі. Назва нікому не трэба, іншай гарэлкі ў краіне няма, і людзі называюць яе па выяве на этыкетцы: «Дзве слівы». Пара сліў, прыхіленых адна да адной шчочкамі, для мужчын тое самае, што для жанчын Святая Марыя з дзіцем. То-бок гэтыя слівы ўвасабляюць любоў паміж п'яніцам і бутэлькай. У маіх вачах слівы, якія прыхіліліся адна да адной шчочкамі, больш падобныя на вясельныя фотаздымкі, чым на Марыю з дзіцем. Ні на адной выяве ў цар-

кве галава дзіцяці не намаляваная на тым жа ўзроўні, што і матчына. Дзіця прыхіляецца лбом да шчакі святой, сваёй шчочкай — да ейнай шыі, а падбароддзем — да грудзей. А яшчэ п'яніца і бутэлька даходзяць да таго ж, што і пары на вясельных здымках, яны знішчаюць і не адпускаяюць адно аднаго.

На нашым з Паўлем вясельным фотаздымку ў мяне няма ні кветак, ні вэлюму. Мае вочы як упершыню свецяцца каханнем, хаця на гэтым здымку я выходжу замуж другі раз. Нашы шчокі прыхінаюцца адна да адной, як дзве слівы. З таго часу як Паўль пачаў столькі піць, наш вясельны фотаздымак стаў празорцам. Калі Паўль да ночы шукае, дзе ў горадзе можна заліць вочы, я баюся, што ён болей ніколі не вернецца дадому, і ўглядаюся ў вясельны здымак на сцяне, ажно пакуль не размыецца позірк. Тады нашы твары расплываюцца, шчокі зрушваюцца з месца, паміж імі з'яўляецца невялічкі прагал. Часцей за ўсё шчакка Паўля адплывае ад маёй, як калі ён позна вяртаецца дадому. Але ж ён вяртаецца. Паўль заўсёды вяртаўся дадому, нават пасля аварыі.

Часам прывозяць польскую зуброўку, гаркава-салодкую, жоўтую. Яе разбіраюць першай. У кожнай бутэльцы доўгая патанулая сцяблінка, якая трымціць пры разліве, але ніколі не загнецца і не вылеціць. П'яніцы кажучь:

Сцяблінка застаецца ў бутэльцы, як душа ў целе, значыць, яна бароніць душу.

Гэта вера жыве побач са смакам пекла ў роце і калыханнем пошла ў галаве. П'яніцы адкаркоўваюць бутэльку, у шклянцы булькае, у горла збягае першы глыток. Душу, якая заўсёды трымціць, але ніколі не загіне і не вылеціць з цела, пачынаюць бароніць. Паўль таксама бароніць сваю душу і можа не паўтараць сабе штодня, як яму невыносна жыць. Можа, без мяне было б лепей, але

нам падабаецца быць разам. Гарэлка забірае дзень, а ноч выпітае. З часоў, калі мне яшчэ трэба было на досвітку на швейную фабрыку, мне запомніліся словы рабочых: Каб шво добра йшло, змазваецца шасцярня, а каб чалавек хадзіў — горла.

Тады мы з Паўлем штодня а пятай гадзіне выязджалі на працу на матацыкле. Перад крамамі мы бачылі машыны, кіроўцаў, грузчыкаў, гандляроў і месяц. Цяпер я толькі чую шум, да акна не падыходжу ды і на месяц не гляджу. Я яшчэ памятаю, што ён гусіным яйкам выкочваецца з горада на адзін бок неба, а на другі бок выходзіць сонца. У гэтым нічога не змянілася, нават да нашай з Паўлем сустрэчы, калі я пешкі хадзіла на трамвай, усё было гэтаксама. На тратуары мне рабілася вусцішна, што ў небе ёсць нешта прыгожае, а на зямлі няма закона, які забараняў бы глядзець уверх. Значыць, дазвалялася хоць на нешта разжыцца ў гэтага дня, пакуль ён на фабрыцы не рабіўся ўбогім. Я застывала, бо не магла нагледзецца, а не таму, што залёгка апранутая. Месяц у гэты час раз'едзены, не ведае, куды далей пасля краю горада. Калі развіднее, неба павінна адпусціць зямлю. Вуліцы стромка бягуць уніз і ўверх па роўнай зямлі. Трамвайныя вагоны, быццам асветленыя пакоі, ездзяць туды-сюды.

І трамвай я ведаю знутры. У таго, хто сядзе ў гэты час, кароткія рукавы, пацёртая скураная торба і гусіная скура на абедзвюх руках. Яго ленавата ацэньваюць. Усе свае, рабочы клас. Лепшыя людзі ездзяць на працу машынай. І кожны параўноўвае: гэтаму лепей, гэтаму горай. Так, як табе, не бывае нікому, такіх няма. Часу мала, хутка ўжо фабрыкі, усе ацэненыя і па чарзе выходзяць. Начышчаны альбо запылены абутак, пазбіваныя альбо роўныя абцасы, свежаадпрасаваныя альбо зморшчаны каўнер, пазногці, раменьчыкі для гадзіннікаў, спражкі на рамянях,

рады ў валасах — усё адгукаецца зайздрасцю альбо пагардай. Нічога не схаваецца ад заспаных позіркаў, нават у натоўпе. Рабочы клас шукае адрозненні, раніцай не бывае роўнасці. Сонца едзе разам з усімі ўнутры і цягне звонку белыя і чырвоныя аблогі да паўдзённай гарачыні. Ні ў кога няма курткі, ранішні холад — гэта свежае паветра, бо апоўдні прыходзяць густы пыл і д'ябальская спёка.

Калі мяне не выклікаюць, цяпер мы можам у гэты час яшчэ некалькі гадзін спаць. Дзённы сон не глыбока-чорны, а роўны і жоўты. Мы спім неспакойна, сонца падае на нашы падушкі. Але хаця б дзень можна скараціць. За намі сочаць ад самай раніцы, дзень нікуды ад нас не ўцячэ. Нас заўсёды можна ў нечым абвінаваціць, нават калі мы спім ледзь не паўдня. Усё адно нас абвінавацяць у нечым, чаго ўжо ніяк не змяніць. Ты спіш, а дзень чакае, ложка жа не іншая краіна. Нас пакінуць у спакоі толькі тады, калі мы ляжам побач з Лілі.

Само сабой, Паўлю яшчэ і праспацца трэба. Толькі пад абед ягоная галава цвёрда трымаецца, а рот зноў можа гаварыць, не высербваючы словы голасам, пазычаным у выпітага. Адно што патыхае ад Паўля па-ранейшаму, і калі ён заходзіць на кухню, я нібыта мінаю там унізе адчыненыя дзверы бара. З вясны час, калі можна піць, рэгулюецца законам, піць дазваляецца толькі пасля адзінаццаці. Але бар усё адно адчыняецца а шостаі, і да адзінаццаці гарэлку наліваюць у філіжанкі для кавы, шклянкі з'яўляюцца пасля.

Паўль п'е і перастае быць самім сабой, але праспаўшыся, зноў той самы. У абед усё ўжо нібыта добра, але зноў пойдзе ў глум. Паўль бароніць сваю душу, пакуль асушвае зуброўку, а я ламаю галаву, хто мы з ім такія, пакуль не перастаю ведаць хоць штосьці. Калі мы ў абед сядзім

за кухонным сталом, неяк няправільна прыгадваць, колькі ўчора выжлукціў. Але час ад часу я гавару то адно, то другое:

Гарэлка нічога не зменіць.

Чаму ты ўскладняеш мне жыццё.

Учора ты выжлукціў болей, чым улезла б у гэтую кухню.

Так, кватэра невялічкая, і я не хачу пазбягаць Паўля, але калі мы застаёмся дома, то ўдзень занадта часта сядзім на кухні. Па абедзе ён ужо на падпітку, а ўвечары — яшчэ болей. Я адкладаю размовы, бо ён становіцца сварлівым. Чакаю да раніцы, пакуль ён не пакажацца ў кухні цвярозым, са сваімі вачамі-цыбулінамі на лбе. Што я потым ні гавару, усё пралятае міма. Я хачу, каб Паўль аднойчы прызнаў маю рацыю. Але калі ж п'яніцы што прызнавалі, нават моўчкі самім сабе, а ўжо змушана іншым, хто толькі таго і чакае, — і пагатоў. Як прачнецца, Паўль адразу прыкідвае, дзе б выпіць, але не прызнаецца ў гэтым. Таму праўды няма. Ён альбо моўчкі слухае мяне ў адно вуха, альбо кажа за ўвесь дзень толькі адно:

Не пераймайся, я п'ю не з распачы, а таму, што мне смачна.

Можа, і так, кажу я, галоўная ў цябе не галава, а язык.

Паўль паглядае то праз кухоннае акно на неба, то ў кубак. Кранае пальцам кроплі кавы на стале, быццам спрабуе пераканацца, што яны мокрыя і павялічваюцца, калі іх размазаць. Бярэ мяне за руку, я гляджу праз кухоннае акно на неба, у кубак і таксама кранаю пальцам то адну, то другую кроплю кавы на стале. Чырвоная эмаляваная бляшанка пазірае на нас, я гляджу на яе ў адказ. Паўль не, іначай сёння яму давалося б зрабіць не тое, што ўчора. Моцны ён ці слабы, калі маўчыць замест таго, каб аднойчы сказаць: Сёння я не п'ю. Учора Паўль зноў сказаў:

Не пераймайся, твой чалавек п'е, таму што яму смачна.

Ногі неслі яго па калідоры, зацяжка, залёгка, быццам перамяшаліся пясок і паветра. Я абняла яго рукой за шыю, пагладзіла шчацінне, да якога так люблю дакранацца раніцай, бо яно вырасла, пакуль ён спаў. Ён падцягнуў маю руку сабе пад вока, яна саслізнула па шчацэ да падбароддзя. Я не прыбірала пальцаў, проста падумала:

Не трэба нічога прыхіляць да шчакі, калі ведаеш выяву дзвюх сліў.

Мне прыемна, калі раніцай Паўль так кажа, і гэта мне не падабаецца. Калі я зараз адсунуся ад яго, ён прыкрые сваё каханне, настолькі аголенае цяпер, што Паўлю больш не трэба нічога пра сябе казаць. Яму не трэба чакаць. Я на ўсё згодная, больш аніякіх папрокаў на языку. А той, што ў галаве, хутка знікне. Добра, што я сябе не бачу, напэўна, у мяне дурны прасветлены твар. Вось і ўчора Паўлева пахмелле прыхінулася каціным носам і кранула мяне мяккімі лапамі. ТВОЙ ЧАЛАВЕК, так можна сказаць, толькі калі ў галаве пуста, а куточкі рота ганарліва ўзнятыя. Хоць пяшчота раніцай і згладжвае выпітае вечарам, я залежу ад яе, і мне не падабаецца наколькі.

Маёр Альбу гаворыць: Бачна, пра што ты думаеш, няма сэнсу хлусіць, мы толькі губляем час. Я, а не мы, ён жа і так на службе. Ён падцягвае рукаў і пазірае на гадзіннік. На ім час, а не тое, пра што я думаю. Калі нават Паўль не бачыць, пра што я думаю, гэты пагатоў не ўбачыць.

Паўль спіць ля сцяны, а я з краю, бо часта не магу заснуць. Але прачнуўшыся, ён зноў і зноў паўтарае:

Ты ляжала пасярэдзіне і прыціскала мяне да сцяны.

А я адказваю:

Не можа быць, маё месца з краю было не шырэй за вяроўку для бялізны, а пасярэдзіне быў ты.

Адзін з нас мог бы спаць у ложку, а другі на канапе. Мы спрабавалі. Адну ноч я спала на канапе, а наступ-

ную Паўль. Абедзве ночы я проста варочалася туды-сюды. Мая галава перамолвала думкі, а пад раніцу ў паўдрымоце прысніла кашмары. Дзве ночы, поўныя кашмараў, нанізанных адзін за адным, цягаліся за мной цэлы дзень. Калі я ляжала на канапе, мой першы муж паставіў валізу на мост, схапіў мяне за карак і зарагатаў. Потым зірнуў на раку і стаў насвістваць песню, у якой разбіваецца каханне, а рачная вада робіцца чорнай як атрамант. Вада не была падобнай на атрамант, я ж яе бачыла, а ў ёй ягоны твар, завостраны і перавернуты дагары нагамі аж да самага дна, дзе ляжаў жвір. Потым цвіль пад густымі дрэвамі ела абрыкосы. З кожным абрыкосам падымала галаву і выплёлывала костачку, як чалавек. А калі я ляжала адна ў ложку, хтосьці схапіў мяне ззаду за плячо і сказаў:

Не азірайся, мяне тут няма.

Я не павярнула галавы, толькі зірнула краёчкам вока. Мяне схапілі Ліліны пальцы, ейны голас быў мужчынскім, а значыць, гэта была не яна. Я ўзняла руку, каб дакрануцца да яе. І голас сказаў:

Чаго не бачыш, таго не зловіш.

Я ўбачыла пальцы, ейныя, толькі ўзятыя кімсьці іншым. Каго я не бачыла. А ў наступным сне мой дзядуля стрыг заснежаны куст гартэнзіі і клікаў мяне: Хадзі сюды, у мяне тут баранак.

Снег падаў на ягонья нагавіцы, нажніцы зразалі марозна-бурыя плямістыя кветкі. Я сказала:

Гэта ж не баранак.

Але ж і не чалавек, сказаў ён.

Ягонья пальцы ад марозу скурчыліся абаранкам і маглі толькі марудна раскрываць і закрываць нажніцы. І ў мяне не было пэўнасці, нажніцы гэта парыпваюць ці рука. Я кінула нажніцы ў снег. Яны патанулі, зусім не было бачна, куды ўпалі. Ён абшукаў увесь двор, амаль утыркнуўшыся

ў снег носам. Побач з садовай брамай я наступіла яму на рукі, каб ён падняў нос і не абшукваў усю белую вуліцу за брамай. Я сказала:

Хопіць, баранак замерз, і воўна згарэла на марозе.

Ля садовай агароджы расла яшчэ адна гартэнзія, пастрыжаная налыса. Я паказала на яе:

Што з ёй.

Самае страшнае, адказаў ён, вясной яна народзіць немаўлятка, так няможна.

Пасля другой ночы Паўль прамовіў раніцай: Калі некаму нехта замінае, значыць, у некага нехта ёсць. Толькі ў труне ўсе спяць па адным, да гэтага недалёка ўжо. Уначы трэба заставацца разам.

Хто ведае, што ён прысніў і адразу забыўся.

Ён гаварыў пра тое, як спаць, а не што сніць. Сёння раніцай а палове на пятую я глядзела, як ён спіць у шэрым святле, на перакошаны твар, падвойнае падбароддзе. А пад намі на вуліцы ў гэтую наймаверную рань ляяліся і смяяліся. Лілі казалі:

Лаянка выганяе зло.

Боўдзіла, нагу адставіў. Сагніся, а то гаўно ў боты пацячэ. Вушы разлапуш і слухай глядзі, каб ветрам нічога не зносіла. Кінь часацца, мы шчэ разгружаемся. Жанчына нешта коратка і хрыпла праквахтала. Грукнулі дзверы машыны. На, сука, хочаш адпачыць — ідзі ў санаторый.

На падлозе ляжала Паўлева адзенне. У люстэрку шафавых дзвярэй стаяў сённяшні дзень, і на яго ў мяне выклік. Я ўстала, спачатку правай нагой на падлогу, як і заўсёды, калі ў мяне выклік. Сама не ведаю, ці веру ў гэта, але наадварот нельга.

Хацела б я ведаць, ці адказвае мозг іншых людзей і за розум, і за шчасце. У мяне мозга хапае толькі на стварэнне шчасця. На стварэнне жыцця яго не стае. Прынамсі,

майго жыцця. Сваім шчасцем я цалкам задавальваюся, нават калі Паўль гаворыць, што гэта не яно. Кожныя некалькі дзён я паўтараю:

У мяне ўсё добра.

Перада мной нерухомая Паўлева галава, яна здзіўлена глядзіць на мяне, быццам тое, што мы адно ў аднаго ёсць, не лічыцца. Ён кажа:

У цябе ўсё добра, бо ты забылася, што гэта значыць у іншых людзей.

Можа, іншыя людзі маюць на ўвазе жыццё, калі кажуць: У мяне ўсё добра. Я маю на ўвазе толькі шчасце. Паўль ведае, што сваім жыццём я не задавальваюся, і я не хацела б гаварыць пра гэта, пакуль не.

Паглядзі на нас, кажа Паўль, і не пачынай пра шчасце.

Святло ў ваннай кінула твар у люстэрка. Так хутка, як жменька мукі ляціць на круг. Потым з гэтага паўстала выява з жабінымі зморшчынкамі замест вачэй, стала падобнай да мяне. Вада сцякала цяплом па маіх руках, твару было холадна. Такое не ў першы раз, калі чысціш зубы, зубная паста пеніцца з вачэй. Мне дрэнна, я выплёўваю і спыняюся. З таго часу як мяне выклікаюць, я аддзяляю жыццё ад шчасця. Калі я іду на допыт, то спярша мушу пакінуць шчасце дома. Я пакідаю яго на Паўлевым твары, вакол ягоных вачэй, вакол рота, на ягоным шчаціні. Калі б шчасце было бачным, Паўлеў твар пакрыла б нешта празрыстае. Кожны раз, калі мне трэба ісці, я хачу застацца ў кватэры, як застаецца страх, які я не магу забраць у Паўля. Як маё шчасце, пакінутае дома, калі я сыходжу. Ён гэтага не ведае, ён не вытрымаў бы таго, што маё шчасце разлічвае на ягоны страх. Але ён ведае тое, што можна ўбачыць: калі мяне выклікаюць, я заўсёды надзяваю зялёную блузку і з'ядаю адзін арэх. Блузка дасталася мне ад Лілі, але ейная назва — ад мяне: блузка, якая яшчэ расце.

Калі я бяру сваё шчасце з сабой, мае нервы занадта слабыя. Альбу кажа:

Навошта губляць нервы, мы толькі пачалі.

Я не губляю нерваў, іх становіцца не меней, а, наадварот, зашмат. І ўсе яны гудуць, як трамвай па рэйках.

Кажуць, што арэхі на галодны страўнік карысныя для нерваў і розуму. Гэта ведае кожнае дзіця, але я забылася. Мне гэта прыйшло да галавы не з-за частых выклікаў, а чыста выпадкова. Як і сёння, я мусіла быць у Альбу ў дзесяць нуль-нуль і а палове на восьмую была ўжо гатова выходзіць. Дабірацца самае большае паўтары гадзіны. Я выходжу за дзве, а калі апынаюся на месцы зарана, лепей паблукаю паблізу. Я яшчэ ні разу не спазнілася, не магу сабе ўявіць, каб стрывалі такую нядбайнасць.

З'есці арэх я вырашыла, бо а палове на восьмую была гатовая. Так здаралася і раней, калі мяне выклікалі, але той раніцай на кухонным стале ляжаў арэх. Напярэдадні Паўль знайшоў яго ў ліфце і сунуў у кішэню, бо як можна пакінуць арэх ляжаць. Гэта быў першы арэх у той год, з яшчэ наліпымі вільготнымі валаконцамі ад зялёнай шкарлупіны. Я ўзважыла яго ў руцэ, ён быў занадта лёгкі для свежага арэха, быццам пусты ўнутры. Малатка я не знайшла, таму стукнула па ім каменем, які тады ляжаў у калідоры, але з таго часу ў куце кухні. Мозг быў раструшчаны. На смак як смятана. У той дзень допыт быў карцейшым за звычайны, я збрагла свае нервы і, зноў апынуўшыся на вуліцы, пастанавіла:

Гэта дзякуючы арэху.

З таго часу я веру, што арэхі дапамагаюць. Не тое каб напраўду веру, але хачу рабіць усё магчымае, усё, што можа дапамагчы. Таму я пакідаю камень як інструмент і раніцу як пачатак адліку. Калі арэх праляжыць расколатым усю ноч, то ўся яго дапамога ўжо страчаная. Не толькі

для суседзяў і Паўля, але і для мяне самой было б лягчэй вытрымаць грукат увечары, але ніхто не прымусіць мяне змяніць час.

Гэты камень я прывезла з Карпатаў. Мой першы муж ад сакавіка быў у войску. Ён штотыдзень пісаў мне па слязлівым лісце, а я адказвала суцяшальнай паштоўкай. Надышло лета і магчымасць дакладна разлічыць, колькі лістоў і паштовак яшчэ праляціць туды-сюды, пакуль ён вернецца. Мой свёкар хацеў заняць ягонае месца і спаць са мной, таму мне стала невыносна і ў садзе, і ў хаце. Я сабрала заплечнік і, калі свёкар з'ехаў ранкам на працу, схавала рэчы ў кустах ля дзіркі ў плоце. Бліжэй да абеду я выйшла на вуліцу з пустымі рукамі. Свякроў развешвала бялізну і не глядзела, што я там раблю. Я не сказала ні слова, выцягнула заплечнік праз плот і пайшла на чыгуначны вакзал. Я паехала ў горы і прыбілася да групы выпускнікоў кансерваторыі. Штодня мы да цемры шкандыбалі ад аднаго ледніковага возера да наступнага. На кожным беразе між камянёў стаялі драўляныя крыжы з пазначэннем дня смерці нейкай тапельніцы. Падводныя могілкі і навакольныя крыжы як папярэджанні пра небяспечныя дні. Круглыя азёры нібыта былі галодныя і штогод у дні, пазначаныя на крыжах, прагнулі мяса. Пасля мёртвых тут ніхто не ныраў, вада адным махам адразала жыццё, ты адразу ж замярзаў. Выпускнікі спявалі, хаця возера адлюстроўвала іх дагары нагамі, каб праверыць, ці добрыя з іх выйдуць трупы. Ішлі яны, адпачывалі альбо елі — яны спявалі хорам. Мяне б не здзівіла, калі б яны і спалі, цягнучы вакальныя партыі, як на самых адкрытых вышынях, дзе ў рот задзімала неба. Мне прыйшлося трымацца групы, бо самотнага блукальца смерць не вяртае. Вочы азёр з кожным днём павялічваліся, яны даўно ўжо захапілі шчокі, я бачыла гэта ў кожным твары, і з кожным днём

усё карацейшымі рабіліся ногі. І ўсё ж у апошні дзень я захацела ўзяць што-небудзь дадому і вылавіла з усіх тамтэйшых асыпкаў камень, падобны да дзіцячага ступачка. Выпускнікі шукалі маленькія плоскія каменьчыкі, якія зручна трымаць у далоні, камяні тугі. Іх ручныя каменьчыкі былі падобныя на гузікі паліто, іх мне па горла хапала кожны дзень на швейнай фабрыцы. Але выпускнікі тады верылі ў камяні тугі, як я сёння веру ў арэхі.

Я не магу гэта змяніць: я надзела зялёную блузку, якая яшчэ расце, і двойчы б'ю каменем, посуд на кухні хістаецца, арэх расколаты. І пакуль я яго ем, прыходзіць Паўль, у піжаме, усхапіўшыся ад грукату, і выпівае шклянку-другую вады, дзве — гэта калі ўчора налізаўся. Мне не трэба разумець словы паасобку, я і так ведаю, што ён скажа, п'ючы ваду:

Ты ж не верыш напраўду, што арэх у нечым дапамагае.

Вядома ж, я напраўду не веру, як і не веру напраўду ва ўсе рэчы, да якіх прызвычалася. Тым упарцейшай я раблюся.

У што захачу, у тое і буду верыць.

Паўль нічога не дадае, бо мы абое ведаем, што перад допытам трэба мець ясную галаву і не сварыцца. Большасць допытаў пакутліва доўгія, нягледзячы на арэх. Толькі адкуль мне ведаць, што без арэха яны не былі б яшчэ горшымі. Паўль не разумее, што я яшчэ больш залезу ад рэчаў, да якіх прызвычалася, калі ён пагарджае імі сваім мокрым ротам і выпітай да дна ды пастаўленай на стол шклянкай.

Калі выклікаюць, хто заўгодна прызвычаіцца да рэчаў, якія ў нечым дапамагаюць. Напраўду ці не, значэння не мае. Не хто заўгодна — я прызвычалася да гэтых рэчаў, яны падкрадаліся крадком адна за адной.

Паўль кажа:

Абы-чым займаешся.

Ён лічыць, што трэба займацца пытаннямі, якія чакаюць мяне там, куды выклікаюць. Вось што трэба, гаворыць ён, а тое, што робіш ты, — вар'яцтва. Яно было б трэба, калі б мяне напраўду чакалі твоя пытанні, да якіх ён мяне рыхтуе. Дагэтуль заўсёды задавалі зусім іншыя.

Было б занадта патрабаваць, каб рэчы, да якіх я прызвычалася, нечым мне дапамагалі. Нечаму яны дапамагаюць, але не мне. Нечаму, што найперш называецца «перажыць дзень». Шчасця ў галаве пры гэтым ніхто не абяцае. Пра жыццё можна шмат чаго сказаць. Пра шчасце — нічога, іначай гэта ўжо не яно. Нават пра ўпушчанае шчасце лепей не гаварыць. З рэчамі, да якіх я прызвычалася, гаворка ідзе пра дні, не пра шчасце.

Паўль, вядома ж, мае рацыю, арэх і блузка, якая яшчэ расце, толькі дадаюць страху. Ну і што, чаму трэба абавязкова дамагацца шчасця, калі атрымліваецца ствараць толькі страх. Гэтым мне ніхто не замінае займацца, я не такая патрабавальная, як іншыя. І ніхто ж не прагне страху, які стварае сабе нехта іншы. Са шчасцем наадварот, таму яно не вельмі добрая мэта, ні на які дзень.

На зялёнай блузцы, якая яшчэ расце, нашыты вялікі перламутравы гузік, які я знайшла сярод мноства гузікаў на фабрыцы і прынесла яго для Лілі.

На допыце я саджуся за столік, кручу гузік і адказваю спакойна, нават калі ўсе нервы ўва мне гудуць. Альбу ходзіць туды-сюды, ягоны спакой зжыраецца неабходнасцю ставіць правільныя пытанні, гэтаксама як мой — неабходнасцю даваць правільныя адказы. Пакуль я застаюся спакойнай, нейкія ягоныя захавы няправільныя, а мо і ўсе. Вярнуўшыся пасля допыту дадому, я надзяваю шэрую блузку. Яна называецца: блузка, якая яшчэ чакае. Яна ад Паўля. Само сабой, мяне часта непакоюць гэтыя назвы.

Але яны яшчэ ні разу не зашкодзілі, нават у тыя дні, калі мяне выклікалі. Блазка, якая яшчэ расце, дапамагае мне, а блазка, якая яшчэ чакае, можа дапамагчы Паўлю. Ягоны страх за мяне сягае ажно да столі, як і мой за яго, калі ён сядзіць у кватэры, чакае і п'е альбо шукае, дзе заліць вочы ў горадзе. Страх лягчэй выносіць таму, каму самому трэба сыходзіць, пакідаючы сваё шчасце і таго, хто чакае. Сядзець дома і чакаць расцягвае час ажно да разрыву і ўздымае страх да вышынь.

Ніводзін чалавек не здольны зрабіць таго, чаго я чакаю ад рэчаў, да якіх прызвычалася. Альбу крычыць:

Бачыш, усё звязана адно з адным.

А я кручу вялікі гузік на маёй блузцы і адказваю: Для вас, не для мяне.

Перад тым як выйсці, дзед у саламяным капелюшы адвёў ад мяне свае вадзяністыя вочы. Цяпер на процілеглым сядзенні, выставіўшы ногі ў праход, сядзіць бацька з дзіцем на каленях. Ён глядзіць, як праносіцца горад, і ні пра што не думае. Дзіця засоўвае ўказальны палец яму ў нос. Згінаць палец і шукаць казюлькі навучаюцца рана. А пазней даведваюцца, што шукаць казюлькі можна толькі ва ўласным носе і толькі тады, калі ніхто не бачыць. Для гэтага бацькі «пазней» яшчэ не надышло, ён усміхаецца, мо яму і добра. Трамвай спыняецца не на прыпынку, трамвайшчык выходзіць. Хто ведае, як доўга мы тут прастаім. Яшчэ даволі рана, і ён цягне сабе перапынак сярод маршруту. Тут усе робяць тое, што хочуць. Ён ідзе да крамак, прыводзіць у парадак сваю кашулю і штаны, каб не было бачна, што ён кінуў свой трамвай пасярод дарогі. Робіць выгляд, быццам знямогся валяцца на канапе і вытыркнуў нос на вуліцу пагрэцца на сонейку. Калі яму хочацца не-

шта купіць у краме, прыйдзеца ўсё ж сказаць, хто ён такі, іначай давядзеца пастаяць у чарзе. Калі ён толькі вып’е кавы, то, спадзяюся, стоячы. Гарэлкі ён сабе дазволіць не можа, нават калі потым адкрые акенца. Усе, хто тут сядзіць, маюць права пахнуць гарэлкай, апроч яго. Але ён робіць выгляд, што ўсё наадварот. Тое, дзе я павінна апынуцца ў дзесяць нуль-нуль, ставіць мяне ў пытанні выпіўкі на ягонае месца. Я б лепей адмовілася ад гарэлкі з ягоных прычын, чым са сваіх. Хто ведае, калі ён вернецца.

З таго часу як я стала пакідаць сваё шчасце дома, пацалунак у руку паралізуе мяне ўжо не так, як раней. Я выгінаю суставы пальцаў, каб Альбу больш не мог бесперашкодна гаварыць. Мы з Паўлем трэніравалі гэтка пацалунак. Каб даведацца, наколькі маёраў пярсцёнак з пячаткай дапамагае заціснуць мае пальцы пры пацалунку, я пашыла пярсцёнак з кавалка гумы і гузіка ад паліто. Мы па чарзе надзявалі яго і так рагаталі, што згубілі сэнс трэніроўкі. З таго часу я ведаю, што павінна выгінаць далонь не адразу, а паступова і пакрысе. Тады костачкі пальцаў апынаюцца на ягоных дзяснах і замінаюць яму гаварыць. Часам, калі Альбу цалуе маю руку, мне прыгадваецца трэніроўка з Паўлем. Тады боль у пазногцях і сліна не настолькі мяне зневажаюць. Гэтаму можна навучыцца, але я гэта не магу паказваць, а смяяцца — і проста ні ў якім разе.

Гуляючы па вуліцы альбо выходзячы з машыны, можна назіраць толькі за ўваходам і кватэрамі на ніжніх паверхах шматпавярховіка, у якім жывём мы з Паўлем. Ад пятага паверха яны месцяцца занадта высока, пэўна ж спатрэбяцца тэхнічныя хітрыкі, каб разгледзець падрабязнасці. Апроч таго, недзе пасярэдзіне шматпавярховік выгінаецца да вуліцы. Калі доўга на яго глядзець,

вочы лезуць на лоб. Я шмат разоў спрабавала, шыя стамляецца. Дом быў такім і дванаццаць гадоў таму, ад самага пачатку, кажа Паўль. Калі я хачу патлумачыць каму небудзь, дзе жыву, мне проста трэба сказаць, што ў сабачаным шматпавярховіку. Усе ў горадзе ведаюць, дзе гэта, і пытаюцца:

Ты не баішся, што ён зрынецца.

Я не баюся, там жалезабетон. Але раз людзі на нешта намякаюць і адразу ж апускаюць вочы, быццам ад майго твару ім млосна, я кажу:

Хутчэй на нас тут што заўгодна іншае зрынецца.

І ны ківаюць, каб затрымаць біццё жылак на шыі.

Наша кватэра на самым версе, і гэта добра, але таксама і дрэнна, бо і мы з Паўлем не бачым адсюль, што менавіта робіцца ўнізе. З сёмага паверха немагчыма разгледзець прадметы, меншыя за валізу, а калі тыя валізы носяць-та. Адзенне расплываецца, ягоня колеры — вялікія плямы, твары паміж валасамі і адзеннем — маленькія плямкі. Можна толькі здагадацца, як на маленькіх плямках выглядаюць нос, вочы ці зубы, але навошта. Старых і дзяцей можна пазнаць па хадзе. Паміж шматпавярховікам і вуліцай з крамамі ў траве стаяць смеццевыя бакі, а побач з імі ідзе тратуар. А ад тратуара дзве сцежачкі, якія ледзь размінаюцца са сметнікам. Адсюль зверху бакі здаюцца наскрозь праржавелымі шафамі без дзвярэй. Раз на месяц іх падпальваюць, дым падымаецца ўгору, смецце зжырае само сябе. Калі вокны не зачыненыя, пачынае пячы ў вачах і свярбець у горле. Асноўнае адбываецца на вуліцы з крамамі, на жаль, мы бачым толькі заднія дзверы. Колькі б мы ні вылічвалі, нам ніколі не ўдаецца размеркаваць дваццаць сем задніх дзвярэй да васьмі пярэдніх ад прадуктовай крамы, булачнай, лаўкі з гароднінай, аптэкі, бара, шавецкай майстэрні, цырульні і дзіцячага

садка. У задняй сцяне процьма дзвярэй, але многія машыны з таварам спыняюцца спераду на вуліцы.

Стары шавец скардзіўся на пацукоў і нястачу месца. Ягоная майстэрня адразу ж вакол працоўнага стала была абабітая дошкамі.

Майстэрню зладзіў мой папярэднік, расказваў шавец, тады гэта быў новы будынак, ужо з дашчанымі сценамі. Майму папярэдніку ці нічога не прыдумалася, ці было не да таго, яму дошкі не прыдаліся. Я ўбіў у іх цвікі, цяпер абутак вісіць на шнурках, раменьчыках або шпільках, ніхто нічога не грызе. Няможна ж так, грызучь пацукі, а плаціць мне. Асабліва зімой, калі голад мацнее. За дошкамі вялізны пакой, як зала. На самым пачатку, у нейкае свята, я зайшоў у майстэрню, аддзёр там унізе за сталом дзве дошкі і пасвяціў ліхтарыкам. Ступіць няма куды, уся падлога бегае і вісоча, расказваў ён, усё ў пацучыных гнёздах. Ім не трэба дзверы, толькі праходы ў зямлі. Там на сценах да халеры разетак, а ў задняй сцяне чацвёра дзвярэй да сметніка. І не прачыніш іх ні на трошкі, каб хаця б на пару гадзін выгнаць пацукоў. Тыя дзверы — толькі бляшаныя лісты, больш за палову дзвярэй у задняй сцяне крамак замураваныя бляшанымі лістамі. Хацелі зэканоміць бетон, а разеткі, хутчэй за ўсё, на выпадак вайны. Вайна будзе заўсёды, засмяўся ён, але толькі не ў нас тут. Па дамовах мы пад кантролем расейцаў, яны не прыйдучь. Загадаюць даставіць ім у Маскву тое, што трэба, і з'ядучь наша збожжа і наша мяса. А нам хер у зубы. Каму трэба нас заваёўваць, ад гэтага адны выдаткі. Любая дзяржава рада, што мы не ейныя. Нават расейцы.

Трамвайшчык вяртаецца, есць рагалік і зусім не спяшаецца. Кашуля зноў вылезла са штаноў, быццам ён увесь

час сядзеў за стырном. З рагалікам у руцэ і за шчакой ён прыгладжвае валасы, твар перакошаны больш, чым калі жуеш. Тут, на прыступцы, ён прыхарошваецца, але не для нас. Для нас ён робіць сварлівую міну, каб у вагоне ніхто не наважыўся нешта сказаць. Ён уваходзіць, у другой руцэ другі рагалік, трэці вызірае з нагруднай кішэні. Трамвай павольна пачынае рухацца. Бацька з дзіцем цяпер усё ж прыбраў ногі з прахода. Дзіця ліжа шкло, бацька прытрымлівае малое рукой за патыліцу, каб ярка-чырвоны язычок добра прыкладаўся, замест таго каб адцягнуць яго ад шыбы. Дзіця паварочвае галаву, глядзіць, хапае бацьку за вуха і лапача. Той не выцірае яму мокрага падбароддзя. Можна, слухае. Але думкамі ён зусім у іншым месцы, глядзіць скрозь сліну на шкле, быццам кроплі, што сцякаюць па шыбе, гэта нармальна. На ягонай патыліцы валоссе густое і кароткае, як поўсьць. А ў ім лысы след ад шнара.

Калі надышло лета і туды-сюды забегалі першыя людзі з кароткімі рукавамі, мы з Паўлем цэлы тыдзень падазравалі аднаго чалавека, які і да сёння штодня без дзесяці восем ідзе з пустымі рукамі ад крамак, збочвае з тратуара, абыходзіць смеццевыя бакі, потым зноў вяртаецца на тратуар і назад на вуліцу з крамамі. Паўлю гэта здалася нейкай дурасцю, ён набіў паперай поліэтыленавы пакет, узяў яго ў руку і пайшоў следам за мужчынам. Вярнуўся толькі каля гадзіны папаўдні з доўгім багетам, які зручна несці пад пахай. Назаўтра раніцай, у чвэрць на восьмую, ён выйшаў з ім на вуліцу, а за дзесяць да восьмай, калі той чалавек абыходзіў смеццевыя бакі, вярнуўся з разламаным хлебам дадому. Таму чалавеку каля сарака, на шыі ў яго залаты ланцужок з крыжыкам, на адным запяскі вытатуяваны якар, а на другім імя Гана. Ён жыве ў светла-

зялёным дамку на Тутавай вуліцы і штورانіцы, перш чым абысці бакі, адводзіць у дзіцячы садок заплаканага хлопчыка. Калі ад дзіцячага садка ён вяртаецца дадому, у нашым квартале яму няма чаго шукаць, апроч, хіба, разнастайнасці. Хаця калі штодня абыходзіш адны і тыя ж бакі, якая тут разнастайнасць. Паўль кажа:

Ён ідзе да сметніка, бо тут непадалёк той бар, міма якога ён толькі што прайшоў сцяўшы зубы. Спіртавы пах закіслых адкідаў памяншае згрызоты сумлення, дазваляе развярнуцца і замовіць першую чарку ў бары. Усе астатнія чаркі ідуць самі сабой. Каля дзевяці да яго падсаджваецца нейкі чалавек, выпівае ўсяго два кубкі кавы, але да без пяці дванаццаць, калі трэба забіраць дзіця, застаецца сядзець за ягоным сталом. Апоўдні, калі дзіця бачыць, хто яго чакае, яно зноў плача.

Для мяне смеццевыя бакі не смярдзяць гарэлкай, для п'яніц мо і іначай. Але чаму ён і сёння падымае галаву і пазірае ўгару, калі праходзіць там унізе. А што наконт таго пяцідзсяцігадовага ў карычневым летнім гарнітуры з кароткімі рукавамі, які робіць тое самае. Падазраю, што Паўль кажа пра сябе, калі мяркуе, што хтосьці выцягвае шую ў неба, каб па дарозе дадому перастаць вінаваціцца за п'янку. І чаму плача гэтае дзіця, калі бачыць таго чалавека, можа быць, ён чужы. Паўль вельмі наіўны, калі кажа:

Хто наогул пазычае дзяцей.

Ён ніколі не ходзіць закупацца, інакш ведаў бы, што людзі пазычаюць дзяцей, каб атрымаць у краме большы паёк мяса, малака і хлеба.

Чаму Паўль гаворыць, што той п'яніца ходзіць туды-сюды штورانіцы і штодня, ён жа сачыў за ім толькі ў адну раніцу і ў адзін дзень. Усё можа быць выпадковасцю, а не звычайкай. Альбу напрактыкаваны ў такіх рэчах. Праз кароткія альбо доўгія прамежкі часу, каб збіць мяне з пан-

талыку, ён пытаецца пра адно і тое ж сама мала тройчы, перш чым задаволіцца адказам. Толькі тады ён гаворыць:

Бачыш, цяпер усё звязана адно з адным.

Паўль кажа, каб я сама сачыла за тым п'яніцам, калі мяне не задавальняе тое, што ён высветліў. Лепей не, з паке-там у руцэ альбо з хлебам пад пахай нябачнай не станеш, можна сябе выдаць.

Я больш не стаю ля акна без дзесяці восем, хоць кожную раніцу мне прыходзіць да галавы, што той п'яніца бадзеецца там унізе ды выцягвае шыю. Я больш нічога і не гавару, бо Паўль робіцца такім упартым, быццам для жыцця яму патрэбны той п'яніца, а не я. Быццам наша жыццё стане лягчэйшым, калі чалавек між дзіцем і п'янкай будзе ўсяго толькі закатаваным бацькам, не болей.

Усё можа быць, кажу я, толькі пры гэтым ён яшчэ і шпіёніць.

Трамвайшчык саскроб з другога рагаліка крышталікі солі. Тоўстыя салёныя крышталікі шчыплюць язык і драпаюць зубную эмаль. Яшчэ ад солі смажыць, і мо ён не хоча пастаянна піць, бо на лініі не трапіш у прыбіральню, і калі многа п'еш, мацней пацееш. Мой дзядуля распавядаў, што людзі ў лагеры чысцілі зубы соллю з выпаранай вады. Яны бралі яе ў рот і расціралі кончыкам языка па зубах. Але тая соль была драбнюткай як пыл. Першы рагалік кіроўца з'еў, а потым запіў з бутэлькі, спадзяюся, што вадой. Праз скрыжаванне едзе адкрыты грузавік, на ім авечкі. Яны так шчыльна стаяць на прычэпе, што не вывалюцца ад трасяніны. Ні галоў, ні жыватоў, адно чорная і белая воўна. Толькі цяпер на павароце я заўважаю паміж імі сабачую галаву. А наперадзе побач з кіроўцам — чалавека ў ялова-зялёным альпійскім капялюшыку, якія

носяць аўчары. Статак авечак, пэўна, мяняе пашу, на бойні сабака не патрэбны.

Многія рэчы робяцца дрэннымі, толькі калі пра іх гаворыш. Я прывучыла сябе свечасова замаўкаць, але амаль заўжды бывае позна, бо хочацца крыху і на сваім настаяць. Кожны раз, калі мы з Паўлем не разумеем, што даймае другога, у нас над галовамі разрастаецца спрэчка. Хутка разрастаецца, кожнае слова вымагае новага, ад якога яшчэ болей грукату. Мне здаецца, у тым п'яніцы мы бачым тое, што даймае нас найбольш. Гэта, хоць мы і кахаем адно аднаго, не адно і тое ж. П'янка даймае Паўля болей, чым мае выклікі. У такія дні ён п'е як ніколі, і акурат тады я не маю права яго папракаць, нават калі тое, што ён п'яны, мяне даймае болей, чым...

У майго першага мужа таксама былі татуіроўкі. Ён вярнуўся дадому з войска, несучы на грудзях пранізанае ружай сэрца. Пад ружавым сцяблом маё імя. Але я ўсё адно кінула яго.

Чаго ты знявечыў сабе скуру, гэтая ружа ў сэрцы пасуе хіба для твайго надмагілля.

Бо дні былі доўгімі, і я думаў пра цябе, сказаў ён, а яшчэ ўсе так рабілі. Апроч сцыкуноў, іх таксама некалькі было, як і паўсюль.

Я хацела не да кагосьці іншага, як ён лічыў, але прэч ад яго. Ён захацеў атрымаць распіску з пералікам усіх прычын. Я не змагла назваць яму ніводнай.

Ты ўва мне памылілася, пытаў ён, ці я змяніўся.

Не, якімі мы адно аднаго знайшлі, такімі мы абое і засталіся. Каханне не топчацца на месцы, наша ж рабіла гэта ўжо два з паловай гады. Ён зірнуў на мяне і, не пачуўшы ні гуку, сказаў:

Ты з тых, каго і трэба б адперыць пару разоў, ды я на гэта няздольны.

Ён гаварыў на поўным сур'ёзе, бо ведаў, што ніколі не зможа падняць на мяне руку. Я таксама ў гэта верыла. Да таго дня на мосце ён не мог нават бразнуць дзвярыма ад злосці.

Ужо была палова на восьмую вечара. Ён папрасіў мяне па-хуценькаму схадзіць з ім купіць валізу, каб паспець да закрыцця крамаў. Раніцай ён збіраўся з'ехаць у горы на два тыдні. Я тым часам павінна была сумаваць па ім. Два тыдні — нішто, нават нашы два з паловай гады — гэта няшмат.

З крамы мы моўчкі пайшлі па горадзе. Муж нёс новую валізу. Крама зачынялася, і гандлярка не паспела нічога прыбраць з валізы, яна засталася набітай паперай, на ручцы вісеў цэннік. За дзень да гэтага над горадам прайшла моцная залева, гліністая вада вырвалася з ракі на плавывы. Пасярод моста муж спыніўся і сціснуў у сваёй руцэ мае пальцы. Ён змяў мне мяса да костак, мяне ажно працяла, і сказаў:

Зірні, колькі вады. Калі я вярнуся з гор, а ты кінеш мяне, я скокну ўніз.

Паміж намі боўталася валіза, а ў яго за спінай вада з галлём і бруднай пенай. Я закрычала:

Дык скачы цяпер у мяне на вачах, тады і ў горы не трэба.

Я набрала паветра і нахіліла да яго галаву. У тым, што ён падумаў, быццам я хачу пацалунка, маёй віны не было. Ён растуліў вусны, але я паўтарыла:

Скачы, адказнасць на мне.

І я вырвала сваю далонь з ягонай, каб ён меў вольныя рукі і змог скочыць, і здранцвела ад страху, што ён так і зробіць. А потым, не азіраючыся, пабрыла прэч, каб ён

не саромеўся і каб апынуцца як мага далей ад тапельца. Я дайшла амаль да канца моста, калі муж засоп за маёй спінай, штурхануў мяне да парэнчаў і прыціснуў да іх. Ён схпіў мяне за карак і нахіліў мой твар да вады так нізка, наколькі хапіла даўжыні ягонай рукі. Усёй вагою я вісела на парэнчах, ногі адарваліся ад зямлі, ён сціскаў мае ікры сваімі каленямі. Я заплюшчыла вочы і, перш чым упасці, чакала перадсмяротнай прамовы. Ён быў сціслым і сказаў:

Вось.

Хто ведае, чаму ён не развёў калені, а аслабіў руку на маёй шыі, апусціў мяне на зямлю і адступіў на крок. Я расплюшчыла вочы, яны пакрысе вярталіся з ілба на твар. Барвова-сіняе неба нависала над намі, не так ужо і моцна трымаючыся там уверсе, а рака круціла бурывыя віры. Я пабегла, пакуль ён не заўважыў, што я яшчэ жывая. Я хацела ніколі больш не спыняцца, жах падскокваў у роце да самага паднябення, я пачала ікаць. Нейкі мужчына цягнуў міма ровар, зазваніў і крыкнуў:

Гэй, ласачка, прыкрый раток, а то сэрца выстудзіш.

Хістаючыся, я спынілася, з няцвёрдымі нагамі, цяжкімі рукамі. Я гарэла і мерзла, адбеглася не так ужо і далёка, зусім трошкі, усяго толькі паўзямлі абагнула. Шыя бале-ла пасля ягоных абцугоў, мужчына гнаў ровар у парк, два рыфленыя сляды ад шын паўзлі за ім па пяску, асфальт перада мной зусім пусты. Парк строма абрываўся чорна-зялёным, бо неба напала на дрэвы. Мост не даваў мне спакою, і я азірнулася. Валіза ўсё яшчэ стаяла пасярод моста, на тым самым месцы, адкуль я сышла. А на тым, адкуль я збегла ад смерці, стаяў ён тварам да вады. Паміж тактамі маёй ікаўкі чулася, як ён насвітвае. Меладычна і без запінкі ён насвітваў песеньку, якой навучыўся ад мяне. Мая ікаўка сунялася, пасля аднаго страху застыўшы ў дру-

гім. Я схапілася за горла, адчула, як пад рукою выдавала-ся наперад і апускалася назад гартань. Усё адбылося так хутка, як адзін можа пакрыўдзіць другога. А той на мосце ўсё насвітваў:

Так, у дрэва ёсць лісце
у гармоніка мех
у грошай папера
а ў сэрцы ў нябёсы ўздываецца снег.

Сёння мне здаецца шчасцем, што ён схапіў мяне за карак. У выніку я не аказалася падбухторшчыцай, а ён стаў ледзь не забойцам. Усё з-за таго, што ён не мог ударыць мяне і таму пагарджаў сабой.

Бацька задрамаў і перастаў прыціскаць дзіця да сябе, я падумала, што яно вось-вось упадзе. Тут дзіця штурханула яго нагамі ў живот. Бацька схамянуўся і падцягнуў дзіця на калені. Малюсенькія сандалікі матляюцца туды-сюды, быццам сёння раніцай бацькі абулі на яго нешта з ягоных цацак. Новыя падэшвы, якія яшчэ не ступалі па вуліцы. Бацька даў дзіцяці насоўку, каб нечым яго заняць. На ёй вузельчык, а ў вузельчыку пэўна ж увязанае нешта цвёрдае, чым дзіця грукае па шыбе. Можа, манеты, ключы, цвікі або шрубы, якія бацька не хоча губляць. Пачуўшы грукат, трамвайшчык азіраецца і крычыць: Толькі паспрабуй, такое шкло каштуе грошай. Не бойся, кажа бацька, мы ж яго не разаб'ём. Ён дакранаецца да шыбы, паказвае на вуліцу і гаворыць: Глядзі, там малое, яшчэ меншае за цябе. Дзіця ўпускае сваю насоўку і кажа: Мамачка. Яно бачыць жанчыну з вазочкам. Але бацька кажа: Наша мамачка не носіць сонечных акулераў, у іх яна не ўбачыць, якія сінія ў цябе вочкі.